

JADID MAKTABI YANGI USUL MAKTABLARNING ROLI
ASOS SOLINISHI

Poziljonov Javohirbek Qosimbek o'g'li

Andijon davlat pedagogika instituti

“Ijtimoiy fanlar” kafedrasi o'qituvchisi

poziljonov13@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0008-4677-8324>

Annotatsiya: Ushbu maqolada jadidlarning jamiyatda ijtimoiy hamkorlik, milliy ma'naviy kelajak avlodni shakllantirish, til, din masalasi, oila va oila munosabatlari, etik va estetik, urf odat, qadriyatlar masalasi, yoshlar tarbiyasi haqidagi ijtimoiy falsafiy g'oyalari ochib berilgan.

Jadid ma'rifatparvarlarining milliy ozodlik yo'lidagi ilg'or qatlamlari sifatida kuzatar ekanmiz, bu harakatning barcha faoliyat qirralari ijtimoiy-siyosiy maqsadlarga bo'yusundirilganligini ko'rishimiz tabiiy albatta.

Kalit so'zlari: milliy ma'naviy, marifatparvar, milliy taraqqiyot, milliy uyg'onish, yangi usul maktablar, oliy dargoh, milliy davlatchlik, ibtidoiy maktablar.

Annotation: This article reveals the socio-philosophical ideas of the Jadids about social cooperation in society, the formation of a national spiritual future generation, the issue of language, religion, family and family relations, ethics and aesthetics, tradition, the issue of values, youth education.

Observing the modern enlighteners as the advanced layers on the path of national liberation, it is natural for us to see that all aspects of the activity of this movement are subordinated to social and political goals.

Key words: national spiritual, enlightened, national development, national renaissance, new method schools, higher education, national statehood, elementary schools.

Аннотация: В данной статье раскрываются социально-философские представления джадидов об общественном сотрудничестве в обществе, формировании национального духовного будущего поколения, проблемах языка, религии, семьи и семейных отношений, этики и эстетики, традиции, проблемы ценностей, образование молодежи.

Наблюдая за современными просветителями как передовыми слоями на пути национального освобождения, мы естественно видим, что все стороны деятельности этого движения подчинены общественно-политическим целям.

Ключевые слова: национальное духовное, просвещенное, национальное развитие, национальное возрождение, новометодные школы, высшее образование, национальная государственность, начальные школы.

Jadid ma'rifatparvarlarning islomni dinida aqidaparastlikdan himoya qilish maqsadida modernizatsiya¹lash va dinga oqilona yondashish, taraqqiyotga asos bo'ladigan zamonaviy ilg'or fan va texnologiyalarni mukammal egallash, investitsiya kiritish, xususiy mulk daxlsizligiga erishish, bank va moliyaviy kapital sarmoyasini erkin yo'lga qo'yish, kuchli demokratik milliy davlatchilik barpo etish mafkurasi tuzishdek hayotiy haqiqatni amalga oshirishni belgilab berdi.

Jadidlar yoshlarga murojaat qilib, millatning taraqqiyoti uchun kurashishga chaqiradi va ularni millat taraqqiyotining poydevorlari, deb tushunadi. Ular shu masalada yoshlarga murojaat qilar ekan Turkistonning taraqqiyoti va ravnaqi zamonaviy ta'lim-tarbiya beradigan maktab va oliy dargohlarda tahsil olish, islohotlarni amalga oshirish g'ayratli yoshlarning harakati ma'rifatparvarligi, shijoati soyasida vujudga keladi.

Jadid ma'rifatparvarlarning yorqin nomoyondalaridan biri bo'lgan Abdurauf Fitrat asarlarining birida shunday ifodalanadi: "Har bir millatning saodati va izzati, albatta, shu xalqning ichki intizomi va totuvligiga bog'liq. Tinchlik va totuvlik esa, shu millat oilalarining intizomiga tayanadi. Qaerda oila munosabati kuchli intizomga tayansa, mamlakat va millat ham shuncha kuchli va muazzam bo'ladi"².

"Xalqning harakat qilishi, davlatmand bo'lishi, baxtli bo'lib izzathurmat topishi, jahongir bo'lishi, zaif bo'lib xorlikka tushishi, faqirlik jomasini kiyib, baxtsizlik yukini tortib e'tibordan qolishi, o'zgalarga tobe, qul va asir bo'lishi bolalikdan o'z otalaridan olgan tarbiyalariga bog'liq"³.

Turkiston ma'rifatchilik maktabi boy o'tmish va merosga ega. Maxmudxo'ja Bexbudiy, Munavvarqori Abdurashidxon o'g'li, Abdulqori SHakuriy, Ashurali Zohiriy, Saidrasul Saidaziziy, Ishoqxon Ibrat va Ahmad Donishlar XIX asr oxirlarida faoliyat boshlab, mamlakatni, xalqni milliy zulm va qaloqlikdan xalos etishning yagona yo'li marifatda deb bildilar. Bu fidoiy zotlar mustabid tuzum va jaholatga, manaviy qullik va zulm-zo'ravonlikka qarshi bor kuchlari bilan kurash olib bordilar. Bu ma'rifatparvarlar bobolarimiz dunyo kezib, dunyo xalqlarining ilmu urfoni, madaniyati bilan tanishib, mustamlaka o'lkani, uning kishanlarini ilm chirog'i bilangina ozodlik sari boshlamoq, parchalamoq mumkin, jonini fido qilishni chuqur his etdilar. SHu sababli ham eng avvalo yurtimizda maktab maorif ishlarini rivojlantirishda ham amaliy ham nazariy jihatdan ozmi-ko'pmi shijoat namunasini ko'rsatdilar.

¹ **Modernizatsiy** ([fransuzchadan](#) *moderne* — „eng yangi“, „zamonaviy“) — biror narsani yangilash, unga zamonaviy tus berish, uni zamonaviy talablarga muvofiq o'zgartirish. [O'zME](#). Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil

² Fitrat Abdurauf. Oila yoki oila boshqarish tartiblari. –T.: "Ma'naviyat", 2000.-B.4.

³ Fitrat Abdurauf. Tanlangan asarlar: J. IV. Darslik va o'quv qo'llanmalari, ilmiy maqola va tadqiqotlar/ Abdurauf Fitrat; [Tahrir hay'ati: T.Mirzaev, N.Karimov, D.Alimova va boshq.; Mas'ul muharrir B.Qosimov; Nashrga tayyorlovchi va izohlar muallifi H.Boltaboev.] – T.: "Ma'naviyat", 2006. – 336 b. – (Istiqlol qahramonlari.)-B.262.

Turkistonlik jadidlardan biri Hoji Mu'in Shukrullo "Millatning taraqqiysi aning avvali muntazam maktablaridan boshlanur. Agarda biz dinimizni, millatimizni yaxshi ko'rub, muhofaza qilmoqchi bo'lsak, avval saodat eshigi bo'lgan maktabimizni zamong'a muvofiq isloh qilish kerak"⁴ deb yozgan edi.

Haqiqatan ham, maktablar islohi masalasi jadid matbuotining keng va qamrovli munozaralariga sabab bo'ldi.

Maktablari qanday bo'lishi kerak, ular qaysi yo'nalishda rivojlanishi zarur, kabi muammolar o'z davri mualliflarining diqqat markazida bo'ldi. Munavvar qori Abdurashidxonov asrlar davomida hukm surib kelgan maktab va madrasalardagi o'qitish tizimini isloh etishni ilgari suradi. Maktablarda hali asl mazmuni va ma'nosini tushunishdan yiroq bolalarga Fuzuliy, Navoiy, Xo'ja Hofiz, Bedilning muhabbat haqidagi she'rlari o'qitiladi va uningcha: "bir bolaga Fuzuliy o'rniga ilmi qiroat, Navoiy o'rniga masoili e'tiqodiya, Xo'ja Hofiz joyiga masoili amaliyot, Bedil badalig'a ilmi hisob o'qitilsa, din va dunyosi uchun qancha foydalar hosil qilib, musulmon o'lur". Balog'atga yetmagan bolalar ulardagi falsafiy ma'noni uqmagani, hatto ularni o'qiyotgan domlasi ham tushunmagan holda "johil domlarni ta'limi falonni qoshi qora, ko'zi qora, yuzi oq, so'zi shirin, deb bolalarni fasod axloqig'a birinchi sabab o'ladurg'on" asarlarga aylanayotganligini ta'kidlagan muallif, bularningo'rniga matematika, geografiya, islom tarixi kabi dunyoviy ham diniy ilmlarni o'qitish foydali, degan fikrda edi. "Ibtidoiy maktablarimizning tartibsizligi yohud taraqqiyning yo'li" maqolasining muallifi Niyoziy Rajabzoda o'lkadagi boshlang'ich maktablarning zamon talabiga javob bera olmayotganligini dalillar bilan keltiradi: "... xoh Buxoro, Samarqand, Toshkand, xullas, umum Turkiston shaharlarida bo'lgan musulmon qarindoshlarimiz insof ila fikr qilsalar, maktablarimizni ko'p parishon va beintizom holatda ko'rarlar. Muddati tahsil ko'p uzoq bo'lganligi uchun ko'p kishilar bolalarini 8-10 yil maktabga qo'yolmaydurlar. Chunki qudrati iste'dodlari yetmaydir. Shuninguchun maktabda yurgan bolalarimizdan 10 yo 8 nafardan 2 yo 3 nafar ahli savod bo'lub chiqadurlar" Uning fikricha, diniy bilimlarni chuqur o'rganish zarur, lekin "hunarlik va boy bo'lmoq uchun albatta ilmu ma'rifat lozimdur. Ilmu ma'rifat uchun maktab, madrasalar isloh qilinub, nizom va tartibga kirgizulmog'i lozimdur". Angliya, Germaniya mamlakatlari, deydi u, ilm-fan taraqqiysi natijasida "er yuzining boyliklarini o'zlariga qoratub olibdurlar". Ilm-ma'rifatdan mahrum bo'lgan millat esa, "san'at va hunar sohibi bo'lgan millatlarning oyog'i ostida ezilurga majbur bo'ludur". "Oyina" jurnali o'zining 1914 yil 27-sonida hukumat statistik ma'lumotlari asosida Samarqand viloyati shaharlari bo'yicha aholi, madrasa, maktab va talabalar soni keltirilgan jadvalni chop etadi.

O'zbekiston shaharlari azaldan ilm-fan markazi sifatida mashhur bo'lib, bunda kutubxonalar katta rol o'ynagan. Ayniqsa, IX-XII asrlarda, Amir Temur va Temuriylar

⁴ Turkiston 15 Yeshlarg'a murojaat// Samarqand. 1913 yil 9 avgust.

davrida mamlakatda ulkan kutubxonalar tashkil etildi, ilm-fan yuksaldi. Keyingi asrlar, xususan, xonliklar davrida ham mintaqadagi yirik shaharlar, xususan, Samarqand, Buxoro, Xiva, Qo‘qon shaharlarida hukmdorlar saroylarida yirik kutubxonalar faoliyat yuritgan. Sadri Ziyo ma‘lumotlariga qaraganda XX asrning boshida birgina Buxoro shahrida 13 ta kutubxona, 96 ta qiroatxona bor edi. Buxoro shahridagi hukmdor saroyidagi kutubxonada xitoy, uyg‘ur, pushtu, fors, arab va boshqa tillardagi qo‘lyozmalar saqlangan. Kutubxonada kitobdor, mushrif, risolachi va mirzolar xizmat qilganlar. Saroy kutubxonasida amirlarning shaxsiy kolleksiyalari bilan birga 47.500 jild turli tillardagi qo‘lyozma va toshbosma kitoblar saqlangan. 1915 yili professor A.A.Semenov amirlik kutubxonasi bilan tanishib chiqib, uni tartibga keltirish va qisman tavsif qilishga erishadi. A.A.Semenov amirning kutubxonasi miniatyurali qo‘lyozmalar bilan to‘la ekanligini qayd etgan edi.

Xiva shahrida ham xon saroyida juda boy kutubxona mavjud edi. Bu yerdagi qimmatli qo‘lyozmalar asrlar mobaynida to‘planib kelgan. Ayniqsa, Xiva xonligining ma‘rifatparvar hukmdori Muhammad Rahimxon Feruz davrida kutubxonaga katta e‘tibor berildi. Juda ko‘p asarlar qayta ko‘chirildi, tarjima qilindi, toshbosma usulda chop etildi, yangi-yangi asarlar yaratildi. Shaharlardagi deyarli har bir madrasa o‘z kutubxonasiga ega bo‘lib, ularda ta‘lim jarayonida qo‘llaniladigan turli darslik, qo‘llanma va adabiyotlar, adabiyot, islom dini, tarix, tibbiyot, geografiyaga oid qo‘lyozmalar saqlangan. Xususan, Buxoro amirligida XX asr boshlarida yirik madrasalar qoshidagi kutubxonalarda bir necha o‘n minglab qo‘lyozmalar saqlangan. Kutubxonalar uchun alohida vaqf mulklari ajratilgan. Kutubxonalarda kitoblarni saqlashdan tashqari yangi kitob bilan boyitib borish uchun ham vaqflar ta‘sis etilgan. Kutubxonalarda musulmon davlatlaridan kelgan ko‘plab adabiyotlar bor edi. Kutubxonalar nodir kitoblarni to‘plash, ulardan hech bo‘lmaganda nusxa ko‘chirish orqali ham to‘ldirib borilgan. Buxoro madrasalarida kutubxonalar maxsus binolarda joylashgan, ularda harorat va havo namligi kuzatib borilgan, kitoblar a‘lo sifatli qog‘ozlarga yozilib, charm muqovalar bilan muhofaza qilingan hamda maxsus charm sandiqlarda saqlangan. Buxoroda o‘z davrining taniqli ulamolari, xususan, qozilarga, hamda amaldorlar, ya‘ni beklarga tegishli xususiy kutubxonalar ham mavjud edi. Buxoro shahrida eng boy shaxsiy kutubxona amirzoda Hashmatga tegishli edi. U Buxoro amiri Muzaffarning o‘g‘li bo‘lib, o‘zidan bir necha asarlar ham qoldirgan.

Maktab-maorif ishlari bilan bir qatorda, jadid ma‘rifatchiligining yana bir yorqin ifodasi bo‘lib, ilk o‘zbek milliy matbuoti, biroz o‘tib turli ma‘rifiy jamiyatlar paydo bo‘la boshladi. Jamiyatlar bevosita ma‘rifatchilikning ham ma‘naviy, ham moddiy davomiyligini ta‘minlashni vazifa etib belgila-gan edi. Tijorat va boshqa mablag‘ manbalarini yaratib, jadid maktablari to‘xtab qolmasligi, gazetalarning muntazam chiqib turishi, alohida iste‘dod ko‘rsatgan mahalliy bolalarni xorijga tahsil olish uchun yuborish kabi ezgu ishlar jamiyatlarning asosiy maqsadlari edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Poziljonov, J. (2023, January). jadidchlik va milliy uyg'onishda g'oyaviy qarashlar hamda targ'ibot usullari. In INTERNATIONAL CONFERENCE ON TEACHING, EDUCATION AND NEW LEARNING TECHNOLOGIES. Scienceweb-National database of scientific research of Uzbekistan.
2. Наим КАРИМОВ - филологт фанлари доктори, профессор “ Тошкент ислом университети” нашриёт-матбаа бирлашмаси Тошкент2016
3. O'zbekistonning yangi tarixi. Birinchi kitob. Turkiston CHor Rossiyasi mustamlakachiligi davrida. –T.: SHarq, 2000
4. Do'stqoroev B. O'zbekiston jurnaloistikasi tarixi (1-qism. 1870 – 1917 noyabr). Darslik.-T.: G'.G'ulom nomidagi nashriyot – matbaa ijodiy uyi, 2009.
5. Dolimov U. Turkistonda jadid maktablari. – T.: “Universitet”, 2006
6. www.Ziyo-net.uz
7. www.Google.uz